

видужання або значного поліпшення її психічного стану здійснюється за рішенням суду на підставі відповідного висновку судово-психіатричної експертизи за заявою самої особи, визнаної недієздатною.

Крім того, норма ч. 6 ст. 300 ЦПК України унеможлиблює безстрокове або довічне позбавлення особи повної цивільної дієздатності. Відповідно до зазначеної норми, строк дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною визначається судом, але не може перевищувати двох років. Строк дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною може бути продовжений за клопотанням опікуна, представника органу опіки та піклування.

Список бібліографічних посилань

1. Архипов С. И. Субъект права (теоретическое исследование) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Екатеринбург, 2005. 46 с.
2. Комаров В. В., Світлична Г. О., Удальцова І. В. Окреме провадження : монографія. Харків : Право, 2011. 312 с.
3. Скоробогатова В. В. Признание недееспособным или ограниченно дееспособным несовершеннолетнего лица: сравнительно-правовой аспект. *Baikal Research Journal*. 2017. Т. 8, № 4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/priznanie-nedeеспособnym-ili-ogranichenno-deеспособnym-nesovershennoletnego-litsa-sravnitelno-pravovoy-aspekt> (дата звернення: 07.04.2019).

Одержано 11.04.2019

УДК 347.1

Валентина Григорівна ЖОРНОКУЙ,

*доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності
факультету № 6*

*Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент;*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7706-8538>

КАТЕГОРІЇ «РОЗУМНІСТЬ» І «ДОБРОСОВІСНІСТЬ» У КОНТЕКСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЧЛЕНІВ ОРГАНІВ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА ЗА ЙОГО БОРГИ

Створення акціонерного товариства (далі – АТ) передбачає надання йому організаційної єдності у вигляді системи органів, які забезпечують управління його майном та ведення справ такою організацією як самостійним суб'єктом права. Відповідно до ч. 4 ст. 92 ЦК України у випадку порушення членами органів юридичної особи обов'язків щодо представництва, вони несуть солідарну відповідальність за збитки, завдані ними юридичній особі. За таких обставин особа, призначена як член органу визнається самостійним суб'єктом цивільних правовідносин. Посадові особи захищені від особистої відповідальності до тих пір, доки їх дії самі по собі не стануть деліктом або не

буде мати місця конфлікт особистих і корпоративних інтересів, за якого вчинені дії або поведінка пояснювалися їх власними інтересами.

Поширення, в окремих випадках, солідарної відповідальності на членів органів юридичної особи є одним з факторів, що підтверджує прагнення до дотримання балансу інтересів самого АТ, членів його органів та кредиторів. Однак, якщо брати до уваги загальне правило про те, що АТ як учасник приватних відносин самостійно відповідає за власними зобов'язаннями, то слід звернути увагу, що органи, діючи від його імені, не створюють для себе жодних зобов'язань. Відповідно жоден кредитор товариства не може звернутися до членів органів з будь-якими вимогами про які-небудь стягнення за боргами товариства, що ґрунтується на постулаті, за яким зобов'язання не створює обов'язків для осіб, які не беруть участі в ньому в якості сторін.

Варто пам'ятати, що за наявності завданих збитків товариству з боку його посадових осіб, сама юридична особа може звернутися з відповідними позовними вимогами до таких осіб (така практика є поширеною як в країнах англо-американської, так і романо-германської системи права [1, с. 162–184]). Отже, мета цивільно-правового впливу на врегульовані та охоронювані відносини та на учасників цих відносин полягає не в тому, щоб кого-небудь із них (учасників) додатково обтяжити тими чи іншими майновими витратами [2, с. 66], а в тому, – щоб стимулювати боржника належним чином виконати обов'язок покладений на нього (у т.ч. й той, що боржник створив для себе власною поведінкою (дією чи бездіяльністю)).

Для притягнення членів органів АТ до відповідальності об'єктивним критерієм, що свідчить про протиправність поведінки, виступає порушення законодавчих приписів. У силу ч. 3 ст. 92 ЦК України орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень (для АТ відповідне правило міститься в ч. 1 ст. 63 Закону України «Про акціонерні товариства»). Для осіб, які становлять органи товариства, така розумність і добросовісність передбачає напрацювання оптимальних рішень в рамках управління з урахуванням звичайного підприємницького ризику. Звідси, протиправність поведінки членів органів АТ полягає у вчиненні ними таких дій (бездіяльності), які порушують обов'язки діяти в інтересах організації розумно і добросовісно.

Поняття «добросовісність» та «розумність» є поширеними в цивільному праві України. Зокрема, відображені в положеннях загальних засад цивільного законодавства (ст. 3 ЦК України), в положеннях про здійснення цивільних прав (ст. 12 ЦК України), тощо. Проте законодавство нашої держави не містить їх визначення. В юридичній літературі зазначено, що для функціонування всієї системи приватного права велике значення має об'єктивізація принципів справедливості, добросовісності та розумності [3, с. 554–557]. Доктрина цивільного права виходить з того, що принцип добросовісності (good faith)

виступає внутрішнім критерієм, в той час як справедливість та розумність (reasonableness and equity) – зовнішнім або об'єктивним [4, с. 85].

Необхідність при вчиненні дій керуватися інтересами товариства і дотримуватися розумності та добросовісності передбачена не лише в Україні, але й у багатьох розвинутих правових системах [1, с. 74–162]. Проте слід звернути увагу, що відповідні принципи отримали іншу назву і змістовно мають загальні риси з обов'язками лояльності (duty of loyalty) і необхідного ступеня турботливості (duty of care), напрацьованими в країнах загального права. Незважаючи на те, що в Україні обов'язки лояльності та турботливості прямо не закріплені в нормах права, змістовно їх ідея розкривається через основоположні принципи цивільного права і охоплюється категоріями розумності та добросовісності, які мають оціночний характер. Їх наповнення в конкретних правовідносинах здійснюється не лише нормами права, але й правозастосовною практикою.

Особа буде нести відповідальність, якщо буде доведено, що при здійсненні прав і виконанні обов'язків вона діяла недобросовісно або нерозумно, у т. ч. якщо її дія (бездіяльність) не відповідали звичайним умовам цивільного обороту чи звичайному підприємницькому ризику. У зарубіжних правових системах відповідна ідея реалізована в концепції business judgment rule¹.

Цивільне законодавство України виходить з презумпції невинуватості і передбачає, що дії учасників цивільних правовідносин наперед вважаються добросовісними та розумними. Вони є основними критеріями правомірності поведінки особи. Якщо рішення членів органів виявилися невдалими, але при цьому такі особи діяли розумно і добросовісно, останні не можуть бути притягнуті до відповідальності, незважаючи на виникнення у АТ збитків. Тому, заявляючи вимоги про притягнення таких осіб до відповідальності, позивач має спростувати таку презумпцію, вказавши на обставини, які свідчать про недобросовісність та/або нерозумність їх дій (бездіяльності), що викликали несприятливі наслідки для товариства.

Для порівняння варто звернути увагу на правозастосування з цього питання в інших країнах світу. Наприклад, для законодавства Франції категорії розумності або добросовісності невідомі. За Комерційним кодексом цієї країни (ст. L. 225–251) директори та генеральний директор залежно від обставин відповідають індивідуально або спільно перед товариством або третіми особами

¹ Відповідна концепція своїм походженням завдячує правозастосовній практиці США, де напрацьовані певні критерії застосування business judgment rule до рішень, які призвели до виникнення у корпорації збитків. За цією концепцією суд припускає, що директори діяли в найкращих інтересах для корпорації; їх судження були незалежними; їх фідучіарні обов'язки були виконані належним чином; директора були належним чином інформовані під час прийняття рішення. Спростування позивачем відповідної презумпції за одним з пунктів свідчить про неналежне виконання директорами своїх фідучіарних обов'язків. Лише в цьому випадку на директора покладається обов'язок доказування, що він діяв в інтересах товариства і його рішення були обґрунтованими [5, с. 372].

за порушення законів чи норм, що можуть бути застосовані до АТ з обмеженою відповідальністю, або за порушення положень статуту, чи за помилкові дії з управління товариством¹.

У законодавстві Канади існує вимога про розумність та добросовісність вчинків директорів. Щодо обов'язку «діяти розумно і добросовісно» закон не дає визначення відповідним категоріям, а лише закріплює, що директора мають діяти чесно і добросовісно з метою забезпечення інтересів корпорації, а також проявляти обережність та уміння, які б розумна людина проявила за аналогічних обставин (§ 122 Закону про комерційну компанію Канади (Canadian Business Corporation Act), § 134 Закону про комерційну компанію провінції Онтаріо (Ontario Business Corporation Act)). Канадські суди беруть до уваги наявність достатніх підстав для заяви директорів про те, що вони, перш за все, діяли в інтересах товариства.

Так само як у Франції та Канаді законодавство Німеччини не містить категорій «розумність» і «добросовісність». У § 93 Закону Німеччини «Про акціонерні товариства» (AktG) використовується поняття старанності під час визначення обов'язку турботливості та відповідальності. Ця ж норма містить перелік конкретних випадків, коли члени правління можуть бути притягнуті до відповідальності, наприклад у випадку затвердження ними незаконної виплати дивідендів (всього передбачено 9 пунктів)².

¹ Якщо декілька директорів завдали шкоду товариству спільно, то суд визначає частку кожного з них з відшкодування шкоди. При цьому зміст поняття «помилкові дії» не визначено в законі. Їх тлумачення здійснюється судами і практикуючими юристами. При цьому мається на увазі, що обов'язок може бути порушений як дією, так і бездіяльністю. Умовою настання відповідальності в цьому випадку є наявність збитків, завданих товариству. Особиста заінтересованість директора або власника контрольного пакету акцій в правочині також є підставою для суду визнати їх дії вчиненими не в інтересах товариства. Недбалість може мати прояв як в діях самого директора, так і в його діях з управління працівниками [6, с. 47]. На відміну від членів правління (директорів) до наглядової ради у Франції застосовується дещо інший стандарт відповідальності. У ст. L. 225–257 Комерційного кодексу цієї країни вказується, що члени наглядової ради відповідають за помилкові дії, вчинені особисто під час виконання своїх обов'язків, але не відповідають за управлінські дії або їх результати. Додатково вони можуть відповідати за кримінальні злочини, вчинені членами правління, якщо вони знали, але не повідомили про ці злочини загальним зборам.

² Обов'язок дотримуватися турботливості, передбачений акціонерним законодавством Німеччини можна порівняти з обов'язком діяти добросовісно в праві України. Цей обов'язок не ґрунтується на якому-небудь конкретному положенні Закону Німеччини «Про акціонерні товариства» та є похідним із судових рішень. Щодо законодавчих основ такого обов'язку серед вчених не існує єдиного підходу. Окремі автори стверджують, що як такий слід визнавати положення § 76 AktG (де міститься вказівка, що правління управляє товариством під власну відповідальність), інші – § 84 AktG (де встановлено порядок призначення членів правління; маючи на увазі, що фідучіарний обов'язок може бути похідним з такого призначення), треті – § 93 AktG (який

У Великобританії фідучіарні обов'язки директорів напрацьовані судовою практикою і закріплені в Законі про акціонерні товариства (2006 р.) [7, с. 301–308]. Основні з них проявляти турботливість та дотримуватися лояльності. Проте у законодавстві цієї країни поняття «добросовісність» та «розумність» напряду не вживаються, але за загальним правилом існує презумпція добросовісності директорів. Тим не менше «турботливість» містить вимогу про розумну уважність, а «дотримання лояльності» – обов'язок діяти добросовісно.

Директори американських компаній мають дотримуватися двох основних обов'язків: 1) проявляти турботливість; 2) дотримуватися лояльності. Незважаючи на те, що декілька судових справ у штаті Делавер визначають ще й обов'язок діяти добросовісно, залишається незрозумілим, чим по суті цей обов'язок відрізняється від традиційного обов'язку дотримання лояльності, який вже встановлює вимогу добросовісної поведінки [8, с. 3–16]. Тобто поняття добросовісності поведінки директора в американському праві часто пов'язують з відсутністю в його діях конфлікту інтересів та умисного порушення закону або ігнорування своїх обов'язків перед товариством.

Аналіз законодавчої бази України та ряду інших країн дозволяє зазначити, що:

1) незважаючи на те, що органи АТ не є суб'єктами правових відносин, законодавство всіх без винятку аналізованих країн передбачає можливість притягнення до відповідальності їх посадових осіб за борги юридичної особи;

2) в Україні притягнення вказаних осіб до відповідальності за борги товариства може здійснюватися з різних підстав, однією з яких є недотримання прямої вказівки законодавця про необхідність діяти інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень. Аналогічні засади містяться у законодавстві інших країн, хоча й мають аналогічне або інше найменування – помилкові дії (Франція), чесність та добросовісність (Канада), старанність та турботливість (Німеччина), турботливість та лояльність (США та Великобританія);

3) розумність і добросовісність у діях посадових осіб АТ має оціночний характер. При цьому жодне із законодавств аналізованих країн не містить їх тлумачення, що створює додаткові складності у можливості доведення вини таких посадових осіб та покладення на них відповідальності за боргами АТ.

Список бібліографічних посилань

1. Gerner-Beuerle C., Paech Ph., Schuster E. Ph. Study on Directors' Duties and Liability. London, April 2013. 427 p.
2. Проблеми правової відповідальності : монографія / за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. Харків : Право, 2014. 348 с.
3. Hartkamp A. Judicial Discretion under the New Civil Code of Netherlands. *The American Journal of Comparative Law*. 1992. Vol. XL. No. 3. P. 554–557.
4. Довгерт А. С. Дія принципу верховенства права у сфері приватного права. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2 (22). С. 83–89.

може розумітися як порушення обов'язку турботливості у випадку, якщо товариству завдано шкоду)/

5. Cahn A., Donald D. C. *Comparative Company Law: Text and Cases on the Laws Governing Corporations in Germany, the UK and the USA*. Cambridge University Press, 2010. 956 p.

6. Блэк Б. Правовое регулирование ответственности членов органов управления: анализ мировой практики. М. : Альпина Паблишерз, 2010. 334 с.

7. Hsiao M. W. H. A Sprouting Duty of Honesty and Loyalty : Companies Act 2006 (September 1, 2009). *International Company and Commercial Law Review*. 2009. Vol. 20, No. 9, pp. 301–308. URL: <https://ssrn.com/abstract=1563902> (дата звернення: 30.03.2019).

8. Black B. S. The Core Fiduciary Duties of Outside Director. *Asia Business Law Review*. 2001. July. P. 3–16. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.270749>.

Держано 03.04.2019

УДК 347.1

Сергій Андрійович ЗАГОРОДНІЙ,

доцент кафедри цивільного права та процесу факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук, доцент;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2668-3121>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРИРОДИ ПРАВА НА ОСВІТУ

У Законі України «Про освіту» освіта визнається основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави. Зважаючи на значну вагомість освіти для окремих суб'єктів та суспільства в цілому питання щодо кваліфікації права на освіту потребують належного правового врегулювання та наукового дослідження.

У відповідності до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про освіту» право на освіту включає право здобувати освіту впродовж усього життя, право на доступність освіти, право на безоплатну освіту у випадках і порядку, визначених Конституцією та законами України. Зміст вказаної норми Закону України «Про освіту» наводить на висновок про те, що таке право може здійснюватися особою протягом усього її життя, держава гарантує доступність до освіти, а в деяких випадках, передбачених законодавством, освіта може здобуватися безоплатно. Загальновідомо, що будь-яке право набуває достатньої гарантованості своєї реалізації тільки за умови послідовного описання в законодавстві правової форми «буття» такого права. Без розкриття конкретних можливостей носія суб'єктивного права (змісту права) те чи інше право буде лише декларацією, яка позбавлена практичної реалізації та не породжує правових наслідків. Таке застереження стосується й права на освіту.